

ПРИЛОЗИ

Др Марија ОБРАДОВИЋ*

ПРОМЕНА СВОЈИНЕ И ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ У ИСТОЧНОЕВРОПСКИМ ЗЕМЉАМА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1945-1952)

Након Другог светског рата, у земљама Источне Европе, тј. земљама "народне демократије", *йарџијска држава* није била створена директном револуционарном акцијом (рушењем постојећих и изградњом нових политичких и државних институција власти), већ структуралном трансформацијом политичких институција. Задобијање економске моћи од стране партијске државе било је веома сложено, а с обзиром на "постепену и обазриву" политику вршења политичких и економских промена у тим земљама због међународних али и унутрашњих односа. Са друге стране, за "народну државу" освајање економске моћи било је од пресудног значаја за стабилизацију, одржавање и функционисање политичке власти, јер је успостављање контроле над процесом друштвене репродукције омогућавало партијској држави да оствари и контролу над целином друштвених односа и процеса, и тиме учврсти своју власт без шире примене отвореног и масовног терора над становништвом.

Путем конфискације и национализације у овим земљама била је створена државна *својина* и монопол над индустријом, док је на земљи, аграрном реформом, разбијен крупан посед, али је остало приватно власништво над ситним поседом. И поред стварања мреже државних и задружних газдинстава и система контрахирања, обавезног откупа уз депласиране цене (ове мере називане су припремном фазом за прелаз од индивидуалне ка колективној производњи и мерама за "ограничавање и потискивање кулака"), "народна држава" није успела да овлада целином акумулације и дохотка из пољопривреде, јер се један део остваривао преко слободне пијаце. Тако видимо да сама државна својина није била довољан услов за потпуну економску моћ партијске државе, јер јој она сама није омогућавала "убирање" целине народног дохотка, те директивну алокацију и дистрибуцију капитала. За то је био нужан привредни

* Аутор је научни сарадник у Институту за новију историју Србије, Београд.

план. С друге стране, он је био потребан партијској држави и ради остваривања "социјалистичке индустријализације", која се сматрала основом за изградњу социјалистичких друштвених односа. Сматрало се да ће развитак "социјалистичке индустријализације" постати база за постављање пољопривреде на социјалистички колосек". Привредни план добио је све функције, неопходне за економску моћ партијске државе, које државна својина није могла испунити сама по себи, а то је, најпре, да омогући да се сви делови народног дохотка могу "уловити" путем канала финансијског система и од стране планског органа, и то у самом процесу циркулације, када се први пут показују, тј. "излазе у свет", да би се касније могла вршити њихова расподела. Овај процес се у жаргону државних планера земаља "народне демократије" називао "фазом прве поновне поделе народног дохотка".

Центријализација народног дохотка била је веома важна за партијску државу, јер је он био једини извор за "социјалистичку индустријализацију". Земље "народне демократије" непосредно после Другог светског рата нису прихватиле "Маршалов план", ни облике сталног улагања са Запада, пошто је саставни део комунистичке пропаганде била оцена да је велико предратно учешће страног капитала у индустријама ових земаља било погубно за њихов привредни развој.

Поред централизације, "народна држава" је сматрала да је за њу значајно и интензивно повећање народног дохотка, па је кроз пропаганду, путем штампе и кроз делатност масовних организација, популарисала "борбу" за искоришћавање пуних индустријских капацитета, правилну организацију рада, потпуно искоришћавање техничких могућности рационализације технологије, рационализацију, потпуно и интензивно коришћење радног времена, повећање производности рада, смањење цена коштања итд. Потреба за рационализацијом производње и повећање продуктивности рада, ради увећања националног дохотка и проширења извора акумулације, била је друга функција привредног плана.

План је омогућио контролисано увођење веће радне снаге у сферу производње на бази које се настојало највише повећати народни доходак, затим, одредити и координисати производне програме предузећа путем производних планова (принцип пуног искоришћавања радне године; увођење у индустријску производњу, посебно у грађевинарство, дрвну индустрију и рударство, допунске радне снаге, омладинске бригаде, фронтоске бригаде, локалне производне иницијативне комисије, ангажовање допунског дела радног времена сеоског становништва, обавезан рад и други облици мобилизације радних резерви).

Трећа функција плана била је везана за расподелу националног дохотка на фонд потрошње и фонд акумулације путем политике цена и политике плата и надница, којима се настојало у потпуности ограничити деловање тржишта и у промету робе широке потрошње (а не само тржиште капитала, сировина и средстава за производњу), те код производне размене између села и града.

Планском политиком цена и надница била је регулисана равнотежа између робних и новчаних фондова становништва, а у области раз-

мене између села и града, исхрана градског становништва, снабдевање индустрије сировинским материјалом и одређиван је ниво задовољавања личне (циц, обућа, уопште производи мануфактуре) и производне потрошње (пољопривредне машине, трактори, семе, вештачко ђубриво) сеоског становништва.

Кроз пропагандни и идеолошки дискурс, политика депресирања цена пољопривредних производа легитимизирана је формулом "савеза радног народа и сиромашног и средњег сељаштва" и потребом ограничавања "кулака".

Мобилизација потребних средстава за "социјалистичку индустријализацију" практично је била реализована планском пореском политиком и кредитним системом.

Основне економске полуге плана, којима је остваривана ова његова трећа функција (преко политике цена и надница, са једне стране, и пореске политике и кредитног система, са друге стране), биле су: а) мера надница; б) куповина цена обавезних пољопривредних производа; в) цена индустријских производа за широку потрошњу; г) продајне цене пољопривредних производа; д) цене пољопривредних производа на слободном тржишту; ђ) цене индустријских производа слободно продаваних од стране државних трговинских предузећа и магацина.

Функција "планова народне привреде" била је и политичко-контролна. Привредни план постављен је као политички инструменат који је омогућавао административно регулисање свих токова проширене репродукције (посебно прикупљање и расподела народног дохотка), тј. политичку алокацију и дистрибуцију капитала. Са друге стране, њиме је било омогућено "подешавање" привредне и увозно-извозне структуре сваке земље "народне демократије" у циљу стварања тесне економске међузависности између њих и са СССР-ом, и њихове потпуне економске независности од привредних система капиталистичких земаља.

Структурална трансформација економских система земаља "народне демократије" започела је 1947. године, постепеним преласком на планску привреду. Њоме су биле извршене корените промене привредне структуре ових земаља, како у односу између индустријске и пољопривредне производње тако и у оквиру њих самих, и у погледу приоритета гранских распореда, као и у расподели националног дохотка на фонд потрошње и фонд акумулације. Основу је представљала базична, тешка индустрија (производња електричне енергије, угља и челика), за чији су развој планирана велика инвестициона улагања. Развој свих осталих привредних делатности, као и животни стандард становништва, имали су се подредити овом циљу. Због тога нису ни била планирана већа инвестициона улагања у лаку индустрију и пољопривреду нити се очекивао пораст њихове производње. И расподела националног дохотка у корист фонда акумулације, а на штету животног стандарда, имала је исти смицао.

Главне промене које су после рата настајале у спољној трговини земаља "народне демократије" изражавале су се у знатном смањењу њихове трговине са Немачком (која је била њихово главно тржиште у го-

динама пред рат), те у порасту њихове размене са СССР-ом (која је пре рата била сасвим незнатна). Немачка је пре рата углавном била купац прехранбених производа и сировина ове групе земаља и њихов лиферант индустријских производа, и овим земљама наметала клириншке билансе. После рата СССР је за земље централне и југоисточне Европе постао главни лиферант сировина и прехранбених производа, а увозник индустријске робе из њих. Међутим, СССР је повремено испоручивао овим земљама и веће количине уређаја путем трговинских уговора од којих су најважнији били уговори које је закључила Југославија са СССР-ом и СССР са Пољском средином 1947. године.

Национализација, односно конфискација, најпре су биле извршене у Југославији (Законом о конфискацији из 1945. и Законом о национализацији 1946) и Пољској, гдје је почетком 1946. године декретом национализована сва средња и крупна индустрија, банке, транспорт, крупни магацини, складишта, елеватори и томе сл. Предузећа која су била власништво немачких грађана и пољских сарадника окупатора конфискована су. У кључним гранама привреде - металургији, машиноградњи, угљенокопима, индустрији нафте, хемијској, енергетској и у највећем делу текстилне индустрије, прешло је путем тзв. декрета о национализацији у државну својину преко 3.500 предузећа, што је обухватало 75% свих предузећа са више од по двадесет запослених радника. Неколико стотина мањих предузећа предато је на управљање задружним организацијама, тако да је после тих мера 90% запослених радника радило у државној и задружној индустрији.

У Чехословачкој је декретом о национализацији још октобра 1945. године прешло у државну својину више од 2.000 предузећа, што је приближно обухватало читаву рударску, металуршку и енергетску индустрију, преко 70% хемијске и око 60% металопрерађивачке.

Већ у току 1946. године на основу тог акта о национализацији око 70% производних капацитета и око 60% запослених радника налазили су се у оквиру државног сектора привреде. Поред тога, национализацијом су биле обухваћене све акционарске банке и осигуравајућа друштва, а имовина странаца и сарадника окупатора била је конфискована.

Постојање коалиционих влада у овим земљама, у којима су поред комуниста били заступљени и представници других политичких партија, представљало је политичко ограничење за успостављање потпуног државносовојинског монопола.

Албанија је извршила национализацију на истим основама као и Југославија, тј. путем конфискације предузећа и имовине италијанских окупатора и њихових домаћих сарадника.

У току 1945/46. године процес национализације био је нешто спорији у Бугарској, Мађарској и Румунији у односу на наведене земље "народне демократије". Разлог томе био је, са једне стране, њихов "несређени статус" с обзиром да су у току рата биле на страни сила осовине. Са друге стране, у коалиционим владама формираним у њима пред крај Другог светског рата, после уласка Црвене армије, комунисти нису одмах имали већину.

Национализацијом и конфискацијом у Бугарској у овом периоду у државну својину је прешло једва око 30% производних капацитета. У Мађарској је извршена национализација рудника и индустрије угља са око 50.000 радника, обезбеђено је учешће државе са 50% акција у три велика акционарска друштва тешке индустрије са око 70.000 радника и национализовано је акционарско друштво за производњу аутомобила и моторцикла.

У Румунији је 20. децембра 1946. године био донет декрет о национализацији централне банке, а све крупне трговачке банке стављене су под државну контролу као и једна велика концернска банка. Маја 1947. године у производњи је заведена радничка контрола у форми производних комисија које су биле државно-трансмисионог карактера, а требало је да омогуће државну контролу над привредним предузећима.

У ове три земље национализација је у потпуности извршена у току 1947. и 1948. године. У Бугарској Закон о национализацији индустријских предузећа био је донет децембра 1947. године. Поред банака и рудника, "општенародна имовина" се проширила на 80% индустрије. Почетком 1948. године откупљен је и сав крупнији пољопривредни инвентар.

Национализација најкрупнијих банака у Мађарској извршена је крајем 1947. а почетком 1948. године и индустријских предузећа која су запошљавала више од 100 радника у једној смени, те се тако у друштвеном сектору нашло више од 80% производње фабричке индустрије и скоро целокупна рударска производња.

Закон о национализацији Велика скупштина Румуније је донела тек 11. јуна 1948. године. На основу њега подржављена су сва металуршка предузећа са више од 100 радника у једној смени, затим предузећа текстилне и прехрамбене индустрије, грађевинске фирме, приватне железничке фирме, паробродска морска и речна друштва и бродови, осигуравајућа друштва, све трговачке банке, телефон, телеграф и пошта. Пре ове национализације у државним рукама било је 25% предузећа црне металургије, дувана, шибица, шпиритуса, соли, око 25% шумских површина, велики део пилана, 30-40% металопрерађивачких предузећа и велики број риболовних предузећа. Национализовано је било 650 индустријских предузећа, три велика акционарска друштва, десет приватних железничких линија, четири друштва за пловидбу, 350 речних и морских бродова и 15 осигуравајућих друштава.

Овом национализацијом државни сектор је постао преовладавајући у својинској индустријској структури, док је у пољопривреди приватни сектор остао доминирајући. Мала и средња предузећа и трговине на мало остале су такође у приватној својини и после доношења државних привредних планова за 1949. годину.

Успостављање државне својине над средствима за производњу и планско управљање њим у земљама "народне демократије" било је повезано са процесом структуралне асимилације политичког система тих земаља и међународним односима у периоду од 1945. до 1947. године у коме су коалиционе владе, и поред знатних друштвено-политичких огра-

ничења, имале релативан политички значај.

Упоредо са национализацијом у земљама "народне демократије" вршена је и аграрна реформа као мера за "социјалистички преображај села" и стварање класног савеза радника и сељака, што се и истицало као главна карактеристика нових "народних режима".

У Пољској је већ септембра 1944. године, са допунама из јануара 1945. године, образован државни земљишни фонд у који су ушли: а) сва државна земља, б) конфискована земља пољских колаборациониста и Немаца, ц) сва земљишна површина приватних газдинстава преко 50 ха. У предратној Пољској, 70% сеоског становништва представљала је сеоска сиротиња, 15-20% средњи сељаци, а око 15% богати. Око 19.000 велепоседника располагало је са 50% целе земље док је на два милиона сеоских газдинстава, са поседом до 5 ха, отпадало нешто мање од 15% укупне пољопривредне површине. Као резултат аграрне реформе сељаци су примили више од шест милиона ха земље. Земља је била бесплатно подељена безземљашима, сиромашним сељацима, ситним закушцима, средњим сељацима са великим породицама, репатрирцима и реемигрантима, и то по правилу по 5 ха земље средњег квалитета.

На предратној пољској територији земљу је примило 467.600 породица, а у областима западних припојених региона који су пре рата припадали Немачкој, на основу споразума савезника, извршена је колонизација око три милиона сељака и основано је око пола милиона сељачких газдинстава. Тако је укупан број газдинстава достигао три милиона и триста хиљада, од чега је 777.000 било величине до два ха, 950.000 до пет ха, 780.000 до десет ха, 350.000 до двадесет ха, 89.000 до педесет ха и 10.700 преко педесет ха. Приватни посед је веома уситњен, са великим бројем малих газдинстава, а државни земљишни фонд је постао основа за стварање крупних државних пољопривредних добара. Од укупног земљишног фонда 20% је остало у рукама велепоседника.

Пре уласка Црвене армије у Чехословачку није извршена аграрна реформа, већ конфискација и подела земље која је била својина Немаца, Мађара и домаћих сарадника окупатора у укупној величини од 2.700.000 ха, од чега се 1.100.000 ха налазило под шумом. Од обрадиве површине око 1.100.000 ха је подељено на 110.000 газдинстава, тако да је просечан додељен посед био величине око 10 ха. Фебруара 1948. године у Чехословачкој је донет закон о даљој аграрној реформи под паролом да "земља припада ономе који је обрађује". Њоме је приватна својина на земљу била ограничена на 50 ха, а сву земљу изнад тога од власника је откупила држава, као и земљу лица која је нису обрађивала или су је купила у "шпекулантске сврхе".

У Мађарској је марта 1945. године донет декрет о конфискацији земљишних поседа са инвентаром фашиста, војних преступника и "издајника народа". Поред тога, на бази откупа одузета је од свих крупних велепоседника сва земљишна површина преко 100 холди (1 холд = 0,57 ха). Тако је укупно добијено око 5.700.000 холди за расподелу према којој су у току 1946. године пољопривредни надничари, ситни сељаци и остали добили око 2.700.000 холди, а од остатка од три милиона холди

створена су комунална пољопривредна угледна добра.

Конфискација земљишта које је било својина Немаца или "народних издајника" извршена је у Румунији исто када и у Мађарској, марта 1945. године. И овде је велепоседницима одузета сва земља изнад 50 ха без накнаде, од чега су била изузета црквена, манастирска, краљевска, општинска и школска имања. На основу ове конфискације у фонд аграрне реформе унето је око 1.325.000 ха земљишне површине, од чега је 1.135.000 ха подељено међу 870.000 најамних радника безземљаша и ситних сељака. Половином марта 1949. године донета је одлука о прелазу свих пољопривредних газдинстава велепоседника у државну својину заједно са покретним и непокретним инвентаром, којима је приликом конфискације 1945. остављено по 50 ха земље и за тзв. узорне фарме до 300 ха. Ова експропријација земље имала је карактер национализације, јер земља није додељена ситним сељацима, већ је постала државна својина, тзв. "народно добро".

Променама имовинских односа на селу у Бугарској је извршена марта 1946. године на основу Закона о радној земљишној својини који је предвиђао образовање земљишног фонда путем одузимања: а) земљишта изнад 20 ха од приватних власника, чиме се требало добити око 120.000 ха; б) вишкова земље изнад 3 ха од оних који је лично не обрађују, што је требало да да око 50.000 ха; в) општинских, државних, школских и осталих земљишних фондова што је износило око 150.000 ха; г) манастирске и црквене земље у површини од око 10.000 ха и д) одузимањем шумских површина у величини од око 150.000 ха. Било је предвиђено да се у тај земљишни фонд унесе још и око 50.000 ха земљишта које се имало мелиорисати. Крајем 1946. године тај фонд је износио 100.000 ха од којих је 20.000 ха било подељено на око 20.000 безземљаша. Исте године спроведена је аграрна реформа у Добруци, где је од богатих сељака одузето око 83.500 ха земље.

Закон о аграрној реформи у Албанији донет је августа месеца 1945. године у исто време када и у Југославији. Према овом Закону конфискацији су подлегли крупни земљишни поседи бегова заједно са постројењима и инвентаром. Одузета земља је бесплатно подељена сељацима и свим другим лицима која су желела да се баве обрађивањем земље. Земљишни максимум за оне који су земљу обрађивали пољопривредним машинама износио је 40 ха, а за оне који су је обрађивали сопственим радом 20 ха, док онима који се обрадом земље нису сами бавили остављено је 7 ха. Сељацима безземљашима додељен је земљишни посед од по 5 ха. До октобра 1946. године план спровођења аграрне реформе био је испуњен са 67%, а међу сељацима је било подељено 158.700 ха земље.¹

Државну својину, тз. "општеномску имовину", у Југославији Комунистичка партија створила је још у току Другог светског рата, тј. народноослободилачке борбе, и то конфискацијом имовине "народних непријатеља", односно сарадника окупатора.

Фонд "народне имовине", створен експропријацијом у периоду

¹ А ЦК СКЈ, Фонд Бориса Кидрича, кутија 3 и 4.

од 1941. до 1944. године, био је незнатан у поређењу са доминантним обликом приватне својине у Југославији.² Прво значајно подруштвљавање једног дела капитала извршено је конфискацијом имовине Немачког рајха, немачке националне мањине и имовине "народних непријатеља" на основу Одлуке АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године.³ Сва индустријска предузећа која су прешла у државну својину стављена су под Државну управу народних добара основану фебруара 1945. године при повереништву трговине и индустрије НКОЈ.⁴ Велики број страних предузећа стављен је под секвестар, а у државно власништво прешло је и целокупно рудно благо.

Специјалан вид експропријације представљало је и одузимање ратне добити стечене за време непријатељске окупације на основу Закона донетог маја 1945. године од стране Председништва АВНОЈ-а.⁵ Одузета добит се уплаћивала у корист Фонда за обнову и помоћ пострадалим крајевима⁶ и до априла 1946. године по основу ратне добити у њега је било уплаћено педесет пет милиона динара.⁷

У складу са комунистичком народно-демократском фразеологијом тога времена државна својина називана је "народним добрима или имовином". Законом о заштити народних добара и њиховом управљању, који је на предлог Министарског савета ДФЈ донело Председништво АВНОЈ-а 24. маја 1945. године, "сва непокретна и покретна добра која су на основу Одлуке АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године или на основу других закона прешла или ће прећи у државну својину, постају народна имовина на чију је својину право државе незастариво".⁸

Подржављење средстава за производњу у Југославији до национализације крајем 1946. године било је углавном вршено путем кажњавања сарадника окупатора и "народних непријатеља", тј. на основама кривичног законодавства. Конфисковање имовине представљало је казну за националну или политичку издају земље и народа. Тако су конфискацију, према Закону о конфискации имовине и извршењу конфискации који је Председништво АВНОЈ-а донело 9. јуна 1945. године, спро-

² Бранко Петрановић, *Политичке и правне прилике за време Привремене владе СФЈ*, Институт друштвених наука, Београд 1964, стр. 43.

³ Одлука Председништва АВНОЈ-а о преласку у државну својину непријатељске имовине, о државној управи над имовином неприсутних лица и о секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле (Сл. лист ДФЈ 2/45, од 6. фебруара 1945).

⁴ Правилник о организацији Државне управе народних добара (Сл. лист ДФЈ 3/45).

⁵ Поред њега, донети су и други закони о регулисању имовинских питања у земљи: Закон о поступку с имовином коју су сопственици морали напустити у току окупације и имовином која им је одузета од стране окупатора и његових помагача и Закон о заштити народних добара и њиховом управљању (Сл. лист ДФЈ 36/47).

⁶ Фонд за обнову земље и помоћ пострадалим крајевима основан је при Министарству финансија и његова средства су се састојала из прихода од продаје робе примљене на име помоћи од УНРРА-е и одузете ратне добити. Средства из овог Фонда служила су за обнову земље, а њима је располагао искључиво привредни савет, формиран децембра 1944. године.

⁷ Бранко Петрановић, н. д., стр. 55.

⁸ Види чл. 1. Закона (Сл. лист ДФЈ 36/45 од 29. маја 1945. године).

водили средњи судови на чијем се терену имовина налазила и то по хитном поступку, а на основу судских пресуда и одлука војних и цивилних органа власти.⁹ Крајем 1945. године је само по основу конфискације прешло у својину државе чак 55% укупних индустријских капацитета у Југославији.

Ликвидација крупног земљишног поседа и успостављање државне својине над једним делом земљишта било је извршено путем аграрне реформе и колонизације које су започеле у јесен 1945. године, а биле довршене 1948. године.¹⁰ По Закону, земља је требало да припадне онима који је обрађују и уведен је земљишни максимум на 20 ха обрадиве или 30 ха укупне површине. Изнад овога земља је била одузимања и улазила је у фонд аграрне реформе који је настао конфискацијом земљишта припадника немачке националне мањине, великих поседа, поседа црква и манастира, земљорадничких поседа изнад максимума неземљорадничких поседа, земљишта акционарских друштава, несталих власника итд. Аграрном реформом створен земљишни фонд раздвојен је сиромашним сељацима, безземљацима колонистима, а један његов део је употребљен за образовање државних газдинстава. Из фонда је добило земљу око 180.000 сиромашних сељака, 7.000 безземљаша и 66.000 колониста. На осталом земљишту створена су државна пољопривредна добра којих је 1946. године било 117 под управом савезних и републичких државних органа, а 1947. године 194 са 800 ха земље.¹¹

Савезном колонизацијом становништва из тзв. "пасивних крајева" и припадника народноослободилачког покрета извршено је насељавање и додела земље аграрним интересентима у Војводини.¹² За сваку републику била је одређена квота за насељавање. Колонизација је била део решавања тзв. "сељачког питања" и није имала искључиво привредни, већ и социјално-политички значај. У оквиру аграрне реформе и колонизације, КПЈ је настојала да реши и питање збрињавања учесника народноослободилачке борбе и ојача њихову политичку оданост "народној власти", а тиме и прошири политичку подршку Партији у колонизованим крајевима. Насељавање земљорадничких породица у плодне крајеве Војводине требало је да олакша проблем акутног вишка пољопривредног становништва у матичним крајевима колониста. Међутим, услед ограниченог обима земљишног фонда који је подељен индивидуалним аграрним интересентима, изразито уситњавању земљишног поседа који су обрађивале и од њега живеле многочлане породице, те ства-

⁹ Сл. лист ДФЈ 40/45 од 12. јула 1945. Овај Закон потврдила је Народна скупштина ФНРЈ јуна 1946. године (Сл. лист ФНРЈ 61/46 од 30. јула 1946. године), а укинута је 1951. године доношењем Закона о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера (Сл. лист ФНРЈ 47/51).

¹⁰ Закон о аграрној реформи и колонизацији донела је Привремена народна скупштина једногласно 23. августа 1945. године (Сл. лист ДФЈ 64/45).

¹¹ Југославија тридесет година после ослобођења и победе над фашизмом 1945-1975, стр. 72.

¹² Уредба о Комисији за насељавање бораца у Војводини и Уредба о спровођењу насељавања бораца у Војводини, донете су средином септембра 1945. године (Сл. лист ДФЈ 71/45 и 72/45).

рања крупног државног власништва над земљом, реформом и колонизацијом није решен акутан југословенски проблем аграрне пренасељености, изузев делимично у Словенији, али и ту више развитком градске привреде него поделом земљишта из аграрног фонда.

И поред подржављења једног дела земљишног фонда путем аграрне реформе, на селу је остало да доминира уситњен, али ипак приватни посед, што ће имати велики утицај и на привредни систем Југославије и на економску политику КПЈ.

Државни сектор је 1946. године располагао са 0,8% укупне обрадиве површине, а почетком 1948. године са 3%. Задружни сектор, који је обухватао сељачке радне задруге, учествовао је 1946. године са 0,4% у укупном фонду обрадиве површине у Југославији, а почетком 1948. године са 1,5%. Приватни сектор, пак, је 1946. године располагао са 98,8% обрадиве површине, а почетком 1948. године са 95,5%.¹³

У индустрији, пак, већ је половином 1945. године државна својина обухватала 75% предузећа. Од тога је 49,5% прешло под државну управу конфискацијом, а 26% се налазило под државним секвестром. Крајем 1945. године подржављено је већ 82% читаве индустрије, од чега је 55% конфисковано, а 27% је стављено под секвестар. Под државном управом била су сва модерна предузећа, а налазила су се под пословним руководством и надзором Савезног министарства индустрије, већ од маја 1945. године.¹⁴

На основу Закона о утврђивању и деловању кредитног система од 26. октобра 1945. године ликвидирани су све приватне банке.¹⁵ Читав банкарски систем прешао је у државне руке, а за све обавезе државних кредитних предузећа јамчила је држава, док су њихове обвезнице, заложнице и благајнички записи били изједначени са државним хартијама од вредности.

Контролу над кредитним установама у Југославији Комунистичка партија успоставила је крајем јануара и почетком фебруара 1945. године.¹⁶

На овај начин партијска држава је од почетка 1947. године у потпуности монополисала и централизовала укупну масу новчаних кредитних средстава и установа у земљи и тиме ојачала своју друштвену моћ створену конфискацијом и аграрном реформом. Обезбеђено је државно

¹³ Моша Пијаде, *Пет година народне државе*, Архив за правне и друштвене науке 4/48.

¹⁴ Страшимир Поповић, *Организација привреде Југославије и улога државе*, Рад, Београд 1956. Решење о преласку под пословно руководство и надзор Савезног министарства индустрије, индустријских предузећа која су прешла у државну својину (Сл. лист ДФЈ, бр. 33, 18. мај 1945).

¹⁵ Сл. лист ДФЈ 87/45 од 9. новембра 1945; Народна скупштина ФНРЈ га је потврдила у лето 1946. године доношењем Закона о потврди и изменама и допунама Закона (Сл. лист ФНРЈ бр. 68/46 од 23. августа 1946). Од 819 приватних банака ликвидирано је 720, а преостале су конфисковане или национализоване.

¹⁶ Одлука о привременом управљању Народном банком, Државном хипотекарном банком, Поштанском штедионицом, Привилегованом аграрном банком, Занатском банком и Управом државних монопола (Сл. лист ФНРЈ бр. 7/45 од 23. фебруара 1945).

управљање новчаном циркулацијом путем плански одређеног и контролисаног новчаног оптицаја. Кретање новца са једног на други привредни сектор или регион у потпуности је усмеравала партијска држава према својим интересима, потребама и циљевима. Коначна апсолутизација њене друштвене моћи пре преласка на Петогодишњи план била је постигнута национализацијом спроведеном крајем 1946. године.

Све дотле КПЈ је из међународних разлога одлагала стварање државног сектора радикалним мерама национализације, како је то и Едвард Кардељ касније истицао. Међутим, на фазно спровођење експропријације приватне својине у Југославији "према процени о сазрелости услова" утицала је и "народно-демократска" комунистичка тактика тога времена, примењивана у свим земљама југоисточне Европе, која је била мотивисана и екстерним (међународним) и интерним (унутрашњим) политичким чиниоцима. "Револуционарне друштвене промене", сходно датој тактици, нису биле од стране комуниста одмах спровођене радикалним путем, већ путем структуралне трансформације постојећих друштвених, а тим и својинских односа.

Први фонд државне својине представљала је имовина Краљевине Југославије, фактички запоседнута још у току рата од стране нове комунистичке партијско-државне владавинске структуре. Ова имовина се састојала од железница, великог дела речног саобраћаја, поште, телеграфа, телефона, предузећа за прераду дувана, дела тешке индустрије, извесног броја рудника у државној експлоатацији, дела општинских електричних централа, плинара. Затим се он конфискацијом проширио на својину Немачког рајха, припаднике немачке националне мањине, сарадника окупатора и "народних непријатеља". Следећи корак ка повећању државне својине, а тиме и комунистичке друштвене моћи, представљало је укидање иностраних концесија за коришћење рудних богатстава, одлуком Привремене народне скупштине ДФЈ и стављањем под севкстар имовине страних одсутних или несталих правних и физичких лица.¹⁷ Закону о национализацији, који је донела Народна скупштина ФНРЈ 5. децембра 1946. године, као и другим системским законима, претходила је одлука Политбироа ЦК КПЈ о спровођењу национализације, донета на састанку 22. септембра 1946. године.¹⁸ Национализацијом су била обухваћена привредна предузећа тзв. савезног и републичког значаја, а у приватном власништву су остала мања предузећа тзв. локалног значаја и занатске радње.

Потпуно подржављење индустрије извршено је почетком 1948. године у време сукоба Југославије са СССР-ом.¹⁹ Као и првој тако и овој

¹⁷ Упореди: Бранко Петрановић, *Политичка и економска основа народне власности у Југославији за време обнове*, Институт за савремену историју, Београд 1969, део Експропријација буржоазије и организација управљања привредом, стр. 233-239.

¹⁸ Закон о национализацији приватних привредних предузећа (Сл. лист ФНРЈ 99/46), А ЦК СКЈ III/21.

¹⁹ Закон о допуни Закона о национализацији донела је на свом Петом редовном заседању Народна скупштина ФНРЈ 28. априла 1948, а објављен је у Сл. листу ФНРЈ 35/48.

другој национализацији претходила је одлука Политбироа ЦК КПЈ.²⁰ Другом национализацијом углавном су била обухваћена предузећа локалног значаја и трговине на мало (рудници, електричне централе, циглане, пилане, штампарије, магацини, подруми, санаторијуми и болнице, хотели, купатила, летовалишта, млинови, биоскопи итд).

Конфискацијом, секвестром и одузимањем ратне добити државна својина у Југославији крајем 1945. године обухватала је 80% индустрије, одлучујући део банкарства и готово целу велетрговину. Након национализације крајем 1946. године државни сектор је обухватао већ сву индустрију савезног и републичког значаја и 70% локалне индустрије, сво банкарство, велетрговину и саобраћај, комуникациона средства и 90% трговине на мало, а њоме је ликвидиран и формално страни капитал из југословенске привреде који је пре рата учествовао са 49,5% у укупном капиталу. Другом национализацијом 1948. године подржављен је остатак индустрије, трговине на велико, банкарства, и трговине на мало. Док се 1945. године обављало још 85% промета робе преко приватних трговачких радњи, 12% преко задружних и само 3% преко државних, у 1946. години државне радње учествовале су већ са 19,2%, задружне са 32%, а приватне су пале на 48,8%. До 31. марта 1948. године приватне трговачке радње учествовале су само са још 1,78% у промету робе, државне већ са 29,91%, а здружене са 58,31%. Приватна трговина била је систематски потискивана из промета, мада су 1948. године приватне трговачке радње још увек чиниле 45,55% од укупног броја радњи у земљи.

Иако је партијска држава од почетка спровођења Петогодишњег плана већ била овладала са више од 1/3 националног дохотка и успоставила државну својину над готово целокупним индустријским, банкарским и трговачким капиталом, а путем аграрне реформе добила и 49% од укупног подељеног земљишног фонда, на селу је ипак доминирао уситњен, али приватни посед. Пореском политиком, политиком цена и откупом "партијска држава" је настојала да овлада и националним дохотком створеним на селу, о чему сведочи и знатно веће учешће сељака у бруто него у нето националном дохотку.

Покушај потпуног подржављења земљишног поседа колективизацијом, спроведеном 1949. године²¹ није успео, те је приватно-својински однос над земљом умногоме опредељивао економску политику у Југославији у време реализације Првог петогодишњег плана.

²⁰ А ЦК СКЈ III/32, седница од 12. априла 1948.

²¹ Директива за бржу колективизацију на селу била је дата на Другом пленуму ЦК КПЈ одржаном од 28. до 30. јануара 1949. године (Резолуција о основним задацима у области социјалистичког преображаја села и унапређења пољопривредне производње), *Седнице Централног комитета КПЈ 1948-1952*, приредили Бранко Петрановић, Ранко Кончар, Радован Радоњић, Издавачки центар Комунист, Београд 1985; Основни закон о земљорадничким задругама донет је 6. јуна 1949. године (Сл. лист ФНРЈ 49/49 од 9. јуна 1949), мада је Основни закон о задругама био донет још 18. јула 1946. године (Сл. лист ФНРЈ 59/46 од 13. јула 1946).